

Goed en fout in de Koude Oorlog

drs. A.C. Tjepkema, kolonel b.d. van de Koninklijke Luchtmacht

Inleiding

In november 2003 organiseerde de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht, samen met het Instituut voor Militaire Geschiedenis en de Sectie Luchtmachthistorie, onder voorzitterschap van prof. dr. Herman Amersfoort een conferentie in Amsterdam onder de titel: *Confrontatie en ontspanning. Maatschappij en krijgsmacht in de Koude Oorlog: 1966-1989*. Van deze conferentie verscheen in 2004 een gelijknamige bundel opstellen.¹

In het bijzijn van enkelen die in de betreffende periode zelf geschiedenis hadden gemaakt, zoals Bram Steinerdink, Mient-Jan Faber en Meindert Stelling, gaven dertien inleiders commentaren op deelaspecten van de periode. Drie van die inleidingen waren gewijd aan het kernwapenvraagstuk, dat in een goed deel van genoemde periode het openbaar debat had bepaald. In de discussieperiode aan het einde van de dag kreeg dat vraagstuk de volle aandacht. Met name werd de rol van generaal-majoor M.H. von Meijenfeldt in het voeren van actie tegen de plaatsing van kruisvluchtwapens belicht.

Toen ik tijdens dat debat de vraag stelde of niet uit de dossiers van de Stasi (*Staatssicherheidsdienst*) meer helderheid was verkregen over diens rol, stond Beatrice de Graaf op om haar bevindingen als onderzoekster in de DDR-archieven weer te geven. Zij

bleek een uitgesproken mening te hebben over 'de generaal van de vredesbeweging'. Zelfs zou hij zijn contacten in de DDR hebben aangespoord zich bij hun ondermijnende activiteiten vooral op Nederland als zwakste schakel in de NAVO-verdediging van Centraal-Europa te concentreren.

Intussen is in december 2004 het onderzoek van Beatrice de Graaf met een promotie afgerond.² Deze promotie heeft veel aandacht gekregen in de media en vooral de positie van wijlen generaal Von Meijenfeldt is daarin breed uitgemeten. Was hij een generaal met een opvallende eigen mening of moet hij achteraf als een landverrader worden gezien?

Als de hiervoor geciteerde uitspraak van de auteur van *Over de muur* correct is, dan moet voor het laatste worden gevreesd. Echter, deze opvallende uitspraak vind ik in haar werk niet met zoveel woorden terug. Toch bevat het voldoende belastende informatie om te concluderen dat Von Meijenfeldt als prominent lid van de vredesbeweging³ willens en wetens de autoriteiten in de DDR de helpende hand reikte en dus 'fout' handelde in de Koude Oorlog.

Dit artikel beoogt aan de hand van de twee genoemde boeken een overzicht te geven van de omstandigheden waaronder het kernwapendebat in en buiten de krijgsmacht werd gevoerd. Met name de rol van Von Meijenfeldt daarin zal worden belicht.

Verder komen aan de orde: de invloed van het debat op het Nederlandse veiligheidsbeleid, de pogingen van de DDR dat beleid te ondermijnen en hoe Defensie jarenlang worstelde met dissidente officieren als Meindert Stelling.

Ik zal niet schromen hier en daar, mede aan de hand van mijn persoonlijke ervaringen in deze maatschappelijk discussie, mijn oordeel weer te geven. Ik sluit af met een advies aan officieren die zich aangetrokken voelen tot massabewegingen.

¹ Zie J. Hoffenaar, J. van der Meulen en R. de Winter (red.), *Confrontatie en ontspanning. Maatschappij en krijgsmacht in de Koude Oorlog 1966-1989*, uitgeverij SDU, Den Haag 2004, ISBN 90 12 10090 9, 306 p. In het bijzonder de hoofdstukken 'Dutch Disease is better for Peace'. *Nederland en het kruisrakettendebat 1979-1986* van R.C. van Diepen, *Geloofwaardigheid op de tocht? Het kernwapendebat in de krijgsmacht 1978-1987* van J.A.M.M. Janssen en *Generaals voor de Vrede. Oost-Duitse beïnvloeding van Nederlands protest, 1980-1989* van de hand van B.A. de Graaf zijn hier relevant.

² Het proefschrift van B.A. de Graaf is getiteld: *Over de muur, de DDR, de Nederlandse kerken en de vredesbeweging*, uitgeverij Boom, Amsterdam, ISBN 90 8506 024 9, 291 p., prijs € 29,50.

³ De term 'vredesbeweging' is een verzamelnaam voor organisaties als het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV), Pax Christi, Stop de Neutronenbom, Komitee Kruisraketten Nee, veelal gesteund door onder meer Christenen voor het Socialisme, Vrouwen voor Vrede, Kerk en Vrede, de Raad van Kerken in Nederland, de Nederlands Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken en de linkse politieke partijen plus de linkervleugel van het CDA.

Von Meijenfeldt

Michiel von Meijenfeldt (1923-90) was met zijn opvattingen over leger-
vorming (meer mobilisabele een-
heden, minder parate) al vanaf 1970
in het nieuws, toen hij in de rang van
luitenant-kolonel directeur van het
Studiecentrum voor Militair Leiders-
chap werd. Politiek en kerkelijk be-
hoorde hij tot de prominenten in de
Anti-Revolutionaire Partij en de Ge-

reformeerde Kerken, met name waar
het ging om het terugdringen van de
rol van kernwapens in de NAVO-strate-
gie. Hij was korte tijd voorzitter van
het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV).

Omstreden was zijn benoeming – op
voordracht van staatssecretaris Ste-
merdink – tot gouverneur van de KMA
in 1976, niet alleen omdat het niet ge-
bruikelijk was van de ene dag op de
andere van kolonel tot generaal-ma-

joor te worden bevorderd, maar ook
omdat deze politieke benoeming af-
komstig was van minister Vredeling,
tegen wie *De Telegraaf* campagne
voerde, zeggend dat de nieuwe gou-
verneur de gelegenheid kreeg 'cadet-
ten met zijn atoompacifistische
ideeën te besmetten'.

In de praktijk toonde Von Meijenfeldt
zich een toegewijde gouverneur, die
zich qua leiderschap en wetenschap-
pelijke interesse met gemak kon me-
ten met heel wat voorgangers en op-
volgers. Het docentenkorps liep dan
ook met hem weg, zo meldde een
oud-docent tijdens genoemde confe-
rentie.

Mijn dienstervaringen met Von Meij-
enfeldt (als chef-staf van de 13de bri-
gade) waren evenzeer positief, maar
als lid van de Gereformeerde Kerken
en lezer van *Trouw* kwam ik in de
tweede helft van de jaren zeventig
meer en meer in een gewetensconflict
met de prominente rol die de vredes-
beweging in die kringen onder zijn
leiding was gaan spelen.

Op 15 september 1977 schreef Von
Meijenfeldt een artikel in *Trouw* over
de ontoelaatbaarheid van de kern-
bewapening, dat mij tot een weer-
woord in diezelfde krant noopte.
Waar mijn opponent meende dat de
NAVO moest afzien van kernwapens en
vooral op defensieve conventionele
wapens (lees: anti-tankwapens en
lichte luchtdoelwapens) in een territo-
riale verdediging moest vertrouwen,
wees ik op de gevaren van 'scho-
ne handen aan de kant van de weg'
doordat bij het verwijderen van de
kernwapens, 'om te beginnen uit Ne-
derland', deze wapens naar het grond-
gebied van onze bondgenoten zouden
verhuizen.

Voorts sprak ik de verwachting uit dat
de neutronenbom in elk geval de Sov-
jets zou kunnen aanzetten serieus te
onderhandelen. Een maand later re-
pliceerde Von Meijenfeldt met de be-
wering dat 'de bewapeningswedloop
door de neutronenbom eerder werd
gestimuleerd dan geremd', gegeven de

Genmaj M.H. von Meijenfeldt (Collectie: IMG/KI)

Commando-overdracht van de Koninklijke Militaire Academie door generaal-majoor M.H. von Meijenfeldt aan generaal-majoor D. Klik, 11 juli 1980 (Foto: LFFD; collectie: IMG/KL)

nucleaire en conventionele overmacht bij het Warschaupact. Hij maakte in het tweede artikel gebruik van een debaterstrucje door een opmerking mijnerzijds betreffende de onmogelijkheid van een conventionele NAVO-aanval voor het doel van zijn redenering uit te breiden naar elke strategische positie van de NAVO: als de onzekerheid als fundament van die strategie immers schijn was, zouden de heren in Moskou nooit iets hebben te duchten en zou de neutronenbom dus ook niet als hefboom kunnen werken.

Kloof in de vredesbeweging

Uiteindelijk was het weliswaar niet de neutronenbom die de muren van het Kremlin intact liet en de nomenkla-toera doodde, maar werkte het besef bij die elite dat zij een acceleratie van

de Amerikaanse defensie-inspanningen nooit adequaat zou kunnen pareren, wel degelijk als een hefboom. Voordat het echter zo ver was, raakte de vredesbeweging ernstig gespleten over de vraag wat de voorrang zou moeten hebben: een goede relatie met de autoriteiten aan gene zijde van de Muur of morele zuiverheid over de democratische beginselen van de rechtsstaat oftewel de mensenrechten.

Aanleiding daartoe was de opkomst van Solidarnosc en de vestiging van de staat van beleg in Polen, in 1981. De verschillen van inzicht binnen het IKV tijdens de daaropvolgende vijf jaar waren fundamenteel. Voorstanders van 'appeasement' waren onder meer Von Meijenfeldt en vu-hoogleraar Jan van Putten (de latere voorzitter van het IKV), terwijl met name IKV-secretaris Mient-Jan Faber een band met dissidenten in de DDR en

Tsjecho-Slowakije voorstond. De laatste werd zozeer als een obstakel voor de beïnvloeding door de Stasi van de Nederlandse vredesactivisten gezien dat hij tot *persona non grata* werd verklaard: in 1982 werd hem een *Einreiseperrre* tot de DDR medegedeeld.

De Stasi

Daarentegen werden Von Meijenfeldt en Van Putten geleidelijk meer omarmd. Zij lieten Oost-Berlijn weten dat zij er alles aan zouden doen om de ondermijnende activiteiten van de IKV-secretaris te verhinderen. 'Protestantse ethiek ging zo een curieus bondgenootschap aan met communistisch machtsdenken', aldus De Graaf.⁴

⁴ De Graaf, p. 290.

Bezoek van de Amerikaanse generaal Alexander Haig (SACEUR) aan de KMA in maart 1976. Rechts gouverneur M.H. von Meijenfeldt, in het midden Haig (Foto: LFFD; collectie: IMG/KI)

Vanaf 1981 verwijderde Von Meijenfeldt zich langzamerhand van het IKV, dat nauwe banden onderhield met het CDA. Hij richtte samen met een zekere Cathy Ubels de Evangelische Volkspartij op en bovendien werd hij voorzitter van een internationaal gezelschap, geheten 'Generaals voor de Vrede'. Daarvan maakten vijf man deel uit, onder wie de West-Duitse generaal Gert Bastian, die later extra bekendheid zou krijgen toen hij samen met zijn vriendin Petra Kelly (politica van de Grünen) zelfmoord pleegde. Vanzelfsprekend konden communistische generaals niet toetreden.

Financieel werden de heren ondersteund via een Oost-Duitse hoogleraar, Gerhard Kade, een agent van de Stasi. Het staat vast dat Von Meijen-

feldt op die wijze contacten met de Stasi onderhield en zich dat bewust was. Frequent bracht hij bezoeken aan Oost-Berlijn, waar hij met vrouw en kinderen op staatskosten logeerde. Hij ontving een hoge onderscheiding van de DDR, maar hoe hij ook aandrang, directe contacten met de politieke leiding verkreeg hij nimmer.

Crisis in het veiligheidsbeleid

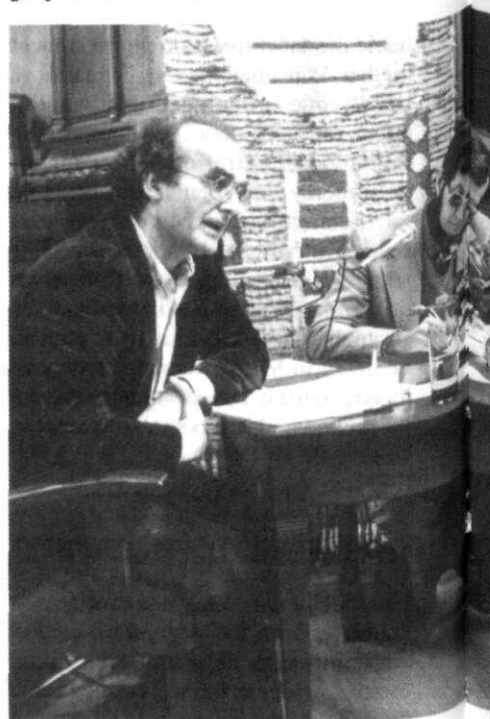
Nu kan de lezer zich afvragen waarom het van belang is zoveel aandacht aan een generaal met afwijkende ideeën te besteden. Het proefschrift van De Graaf behandelt de contacten tussen de kerken in de DDR en Nederland immers in een veel bredere con-

text. De Graaf constateert echter terecht een diepe crisis in het Nederlandse veiligheidsbeleid die zou duren van 1979 tot 1985. Daarom lijkt het mij nuttig de achtergronden van deze crisis nog eens te belichten.

In 1975 werd na twee jaar vergaderen de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) beëindigd met de Slotakte van Helsinki. Daarin werden vier 'manden' vastgesteld. De eerste ging over de beginselen in het statenverkeer (zoals niet-inmenging), de tweede over economische en technologische samenwerking tussen Oost en West, de derde over mensenrechten (juridisch niet bindend) en de vierde over de institutionalisering van het Helsinki-proces.

Het Oosten wilde vooral profiteren van de tweede mand, daarbij de inhoud van de derde in socialistische zin interpreterend, terwijl het Westen meende met het totaalpakket een fundament voor een duurzame vrede te leggen.

Deze laatste intentie kwam in 1977 op gespannen voet te staan met de Ame-

Demonstratie tegen kernwapens in Amsterdam, 21 november 1981

(Foto: ANP)

rikaanse bekendmaking dat een *enhanced radiation, reduced blast* wapen zou worden geïntroduceerd om de almaar toenemende bewapening van het Warschaupact te compenseren. Deze neutronenbom had een atoomdrempelverlagend effect door zijn geringe *collateral damage* en zijn grote effectiviteit tegen troepen te velde.

Als zodanig paste het wapen slecht in de NAVO-afspraken van hetzelfde jaar om de conventionele defensie-uitga-

Minister van Defensie W. Scholten (rechts) te gast bij een door het IKV georganiseerde discussiedag over kernwapens in Nederland, Amstelveen, 29 september 1979

(Foto: Studio Friedländer; collectie: IMG/KI)

ven met drie procent te verhogen. In Nederland organiseerde de organisatie Stop de Neutronenbom een grote demonstratie, gefinancierd via de inlichtingendiensten van de Sovjet-Unie en de DDR. De Raad van Kerken schaarde zich achter dit protest en in februari 1978 trad zelfs de CHU-minister van Defensie Kruisinga af.

Op voorspraak van bondskanselier Helmut Schmidt, die een scherp oog had voor de politieke *fall-out* van het neutronenwapen, kwamen de Amerikanen al snel met een alternatief: de stationering van *cruise missiles* en Pershing II-raketten in West-Europa. Dit zgn. dubbelbesluit wekte de woede van prof. dr. H. Berkhof, secretaris van de Raad van Kerken, die het op één lijn stelde met nationaal-socialisme en racisme. →

Het IJzeren Gordijn tussen Oost- en West-Duitsland, 1978

(Foto: LFFD; collectie IMG/KL)

De kerken en de DDR

Nu was in Nederland al langer een ethische discussie in de kerken gaande over de samenhang tussen de Oost-Westverhouding met de derdewereld-problematiek. Die discussie werd vooral gevoerd door protestanten. Katholieken kwamen in het verhaal beïnvloedender minder voor, zij hielden zich veelal afzijdig in de mening dat internationale zaken een zaak van de bisschoppelijke hiërarchie waren.⁵

Er ontstond in die kerken een beweging om de relatie met de kerken in de DDR te versterken. Dat land was immers het enige Oostblokland met een lage taalbarrière.

Vele gelovigen wilden nieuwe oriëntatiepunten voor een herijking van hun geloof en zochten inspiratie in de omgang met christenen achter de Muur.

Als gevolg van de aanscherping van de Oost-Westtegenstelling nam het aantal contacten snel toe.

Sommigen, zoals twee predikanten van de Nederlandse Oecumenische Gemeente in West-Berlijn, waren van oordeel dat de westerse maatschappij schijn democratisch en sociaal onrechtvaardig was. Zij verwierpen de gedachte dat de kerken achter het IJzeren Gordijn lijdende kerken waren en dichtten de communistische samenleving een grote mate van ethische zuiverheid toe.

Anderen bleven zich openlijk verzetten tegen de onderdrukking van de gelovigen en weer anderen probeerden politieke controverses te ontlopen door zich pragmatisch op te stellen.

Een aparte categorie vormden de smokkelaars van bijbels naar de Sovjet-Unie die met een Oost-Duitse dominee werkten, die achteraf een *agent*

provocateur van de Stasi bleek te zijn. De contacten tussen Nederlandse en Oost-Duitse kerken liepen niet alleen via de vredesorganisaties, vele gemeenten hadden zelf lijntjes gelegd. Tussen 1981 en 1989 groeide het aantal gemeentecontacten van negentig naar ruim driehonderd. Daarbij waren aan Nederlandse zijde 9.000 mensen betrokken.

In de DDR waren al in 1968 de kerken uit de Grondwet geschrapt. De *Frie-*

densrat was de spreekbuis van de protestantse kerken en deze raad stond onder strikte controle van de Stasi. Het regime wilde via het stimuleren van de contacten over en weer het Westelijke, in het bijzonder het Nederlandse veiligheidsbeleid ondergra-

⁵ Voor de nuance: Pax Christi (voorzitter Jan ter Laak) was de katholieke tegenhanger van het protestantse IKV, maar genoot veel minder aanhang.

Vergelijk die positie eens met die van onze BVD (700 man, van wie misschien 70 veldwerkers) en de Inlichtingendienst Buitenland (60 man). Paradoxaal is dat die Stasi-archieven door ingrijpen van het publiek bij de val van de Muur konden worden bevroren en aldus een *mer à boire* opleverden, terwijl uit de Nederlandse archieven slechts summieere gegevens (en zelden analyses) openbaar zijn gemaakt.⁷

De Graaf noemt als reden voor de summieere beschikbaarheid van de Nederlandse gegevens:

*De BVD had het IKV op het oog, maar kreeg van de minister te horen dat onder geen beding onderzoek naar de vredesbeweging als zodanig mocht worden gedaan.*⁸

Ik kan niet anders dan aannemen dat de voor de Nederlandse inlichtingendiensten verantwoordelijke politici zelf door de vredesbeweging *angehaucht* waren danwel vreesden dat BVD-onderzoek naar de gangen van het IKV (en de vredesbeweging in het algemeen) politieke repercussies zou hebben.

Discussie binnen de krijgsmacht

Nu de verantwoordelijke politici zelf onder invloed stonden van de ideeën van de vredesbeweging, is het vanzelfsprekend dat ook het personeel van de krijgsmacht niet buiten de discussie kon blijven. Al in 1972 nam ik als leerling-vlieger, voorafgaande aan mijn uitzending naar Canada, deel aan een verplichte voorlichtingssessie over de samenhang tussen vliegen en nucleaire missies. Naar verluidt was

ven, onder gelijktijdige indamming van de democratiseringseffecten aan eigen zijde. Dissidenten werden geïsoleerd, de vervolging nam toe en met de mensenrechten ging het dus hoe langer hoe slechter.

Aan de *Juridische Hochschule* ontwikkelden wetenschappers methoden om dissidenten te breken zonder hen op te pakken. Niet Honecker, doch zijn voorganger Ulbricht was volgens de auteur de laatste *Hoffnungsträger*

van de DDR. Onder Honecker en zijn vazal Mielke groeide de Stasi (*Schild und Schwert der Partei*) uit tot een dienst van 90.000 man plus 110.000 *Inoffizielle Mitarbeiter*.

*De Stasi was politiemacht, veiligheids- en inlichtingendienst en rechterlijke macht ineen. Zij had opsporingsbevoegdheid en beschikte zelfs over een eigen huis van bewaring annex penitentiaire inrichting.*⁶

⁶ De Graaf, p. 26.

⁷ Ibidem, p. 27.

⁸ De Graaf noemt hier Ed van Thijn en Ien Dales, die geruime tijd directeur van het vormingsinstituut Kerk en Wereld te Driebergen was en als zodanig regelmatig naar de DDR reisde, p. 26. Zie voorts p. 168.

Aankomst van inspecteurs uit de Sovjet-Unie op de Vliegbasis Woensdrecht naar aanleiding van het INF-verdrag inzake de ontmanteling van kruisvluchtwapens, 29 juli 1988 (Foto: Directie Voorlichting MvD, H. Keeris; collectie: IMG/KI)

niet lang daarvoor een jachtvlieger in een gewetensconflict over deze missies geraakt en had hij de dienst voortijdig moeten verlaten.

Voorzover ik weet kon iedere militair weten dat kernwapens de hoeksteen waren van de afschrikingsstrategie. Dat laat natuurlijk onverlet dat sommigen eerst na hun opleiding gewetensbezwaren tegen hun betrokkenheid, direct of indirect, bij de inzet van kernwapens konden krijgen. Dat was het geval met Dries van der Meij (een NF-5 vlieger), die het simpele standpunt huldigde dat meer kernwapens meer risico's inhield en zonder omwegen de dienst verliet.

Een bijzonder geval was Meindert Stelling, die als personeelsofficier op de Vliegbasis Eindhoven eerder een belangrijke bijdrage had geleverd ter

voorkoming van de dreigende sluiting van de basis. Kennelijk had hij de smaak van de publiciteit te pakken gekregen, want tussen 1977 en zijn ontslag in 1985 richtte hij met veel energie van binnenuit zijn pijlen 'op de verderfelijke van de nucleaire strategie' en dus op het Nederlandse veiligheidsbeleid.

Aanvankelijk zag hij het gebruik en bezit van kernwapens als 'een misdaad tegen de mensheid', later (hij had inmiddels een rechtenstudie voltooid) vond hij aanknopingspunten in het humanitaire oorlogsrecht en het Genocideverdrag van 1948.⁹

Jan Janssen noemt zijn hoofdstuk over het interne defensieprobleem dat nu was ontstaan, terecht: *Geloofwaardigheid op de tocht?* Het ging nu natuurlijk om de vaststelling van de

tolerantiegrenzen van de defensieleiding. De druk van buitenaf was al groot genoeg sinds zowat iedere 'vredesbeweger' deskundige in *militaribus* was geworden. Er was weinig behoefte aan het zagen aan de stoelpoten van het veiligheidsbeleid van binnenuit. Hoewel het slechts om enkele tientallen militairen ging die zich van de nucleaire component van dat beleid distantieerden, kon de schade buiten proporties oplopen als niet jegens hen omzichtig werd gemanoeuvreed.

In het debat speelde het blad *Carré* van de Nederlandse Officieren Vereniging (NOV) een belangrijke rol door discussies in het kader van de zogenoemde derde doelstelling van de ver-

⁹ Hoffenaar (e.a.), pp. 209-211.

eniging (problematiek van vrede en veiligheid) uitdrukkelijk te entameren. Van die zijde werd een appèl op de minister gedaan 'klare wijn te schenken'.

Zoals dat in de overheidsbureaucratie gaat bij lastige problemen, werd een commissie (de Taakgroep Gewetensproblemen Kernbewapening) belast met het concipiëren van een duidelijke brief van de minister als antwoord op het verzoek van de NOV. Deze brief¹⁰ rekende af met de mogelijkheid dat de krijgsmacht twee soorten personeel zou kennen: 'mensen op wie wel en op wie niet onder alle omstandigheden kan worden gerekend'.

Deze brief riep heftige emoties op, met name van het intussen opgerichte

Overdracht van de portefeuille van het ministerie van Defensie door de na het aftreden van minister R.J.H. Krusinga als interim optredende minister J. Koning (rechts) aan de nieuwe minister W. Scholten (links), Den Haag, 10 maart 1978

(Foto: LFFD; collectie: IMG/KI)

Vredes- en Veiligheidsberaad Krijgsmacht (VVBK), een club van kernwapenbezwaarden, van wie Stelling de secretaris was.

Het laat zich aanzien dat de NOV teurgesteld was over deze *Alleingang*, gegeven alle gedane moeite om de bezwaarden ruim baan te gunnen; het zelfgekozen isolement zou trouwens hun marginalisering bespoedigen.

De fictie van algemene inzetbaarheid

De brief van de minister ging, zoals gezegd, uit van één soort personeel. Deze fictie had uitsluitend ten doel de geloofwaardigheid van de krijgsmacht te versterken, maar ging voorbij aan de realiteit dat 'de krijgsmacht een sterk gespecialiseerd instituut was, waarin in feite niemand meer algemeen inzetbaar was', zoals de president van het Hoog Militair Gerechtshof constateerde.¹¹ Vrij vertaald: niemand zou onder de indruk zijn als bij oplopende spanning en dreiging met kernwapens de personeelsofficier Stelling zijn kaartenbak in de steek zou laten.

Evenmin schrikt iemand vandaag de dag als een vrouwelijke militair tijdelijk niet kan worden uitgezonden wegens gezinsomstandigheden. Niemand roept dat er daardoor sprake is van twee soorten personeel. Het binnen de organisatie houden van vrouwen is immers – om begrijpelijke redenen – in de eerste plaats een politieke wenselijkheid.

Ik wil hier dan ook onderstrepen dat het *militairement* heel wel te organiseren was dat de kernwapenbezwaarden op posities in de luwte zouden dienen, maar dat het *politiek* in hoge mate onwenselijk was dat zij een signaal van beperkte loyaliteit afgaven.

Deze spanning maakt Janssen in het betreffende opstel naar mijn mening onvoldoende zichtbaar. De VVBK-militairen gebruikten namelijk het argument van de militaire inpasbaarheid, zich gesteund voelend door vooraanstaande politici in de *mainstream* van de Nederlandse politiek, terwijl de minister van Defensie, gegeven zijn internationale positie, wel gedwongen was zuiverder op de graat te zijn dan de meeste van zijn collega's.

Het kennisniveau van de militair

Een ander punt van spanning was de vraag welk kennisniveau de militair moest hebben van kernwapens. Hiervoor heb ik weliswaar gezegd dat iedere militaire opleiding wel enige aandacht besteedde aan de plaats van kernwapens in de strategie van de NAVO, maar in de praktijk van alledag was het onderwerp met de grootst mogelijke geheimhouding omgeven.

Van mijn tijd als reserveofficier van de Aan- en Afvoertroepen herinner ik mij dat het mijn oorlogsopdracht was nucleaire artilleriegranaten te vervoeren, maar dat ik bij oefeningen alleen

¹⁰ De brief van minister De Geus van 14 oktober 1980.

¹¹ Hoffenaar e.a., pp. 214-216.

mocht weten dat het om een hoogst geheime opdracht ging. Collega's aan de bar van de officiersmessen maakten wel duidelijk waar het om ging, met alle speculaties vandien.

Deze spanning tussen abstract en concreet kennisniveau bleek overduidelijk tijdens het kernwapendebat: militairen bleken vaak minder goed bij machte het wezen van de nucleaire strategie aan vredesactivisten uit te leggen dan dat de laatsten de bezwaren ertegen konden formuleren.

De Maatschappelijke Raad voor de Krijgsmacht adviseerde de minister desgevraagd in 1981 dan ook de vorming op dit punt te verbeteren, niet alleen opdat het defensiepersoneel in staat zou zijn een genuanceerd oordeel over de wapenwedloop te geven, maar ook om de vredesbeweging haar 'aanspraak' op exclusiviteit te ontnemen, aldus Janssen.¹² Er kwam dus documentatie waarin de materie werd uiteengezet, zodat militairen zich tegen het ondergraven van het Nederlandse veiligheidsbeleid konden verweren.

Het IKV: paard van Troje

Terug naar de DDR. Hoe succesvol was de DDR in het ondergraven van het Nederlandse veiligheidsbeleid? De eerste jaren had de DDR de wind in de zeilen, zeker toen de Nederlandse regering zowel in 1979 als in 1981 de plaatsing van 'kruisraketten' voor zich uitschoof. Echter, toen in Polen de staat van beleg was afgekondigd en Mient-Jan Faber voor de band met Solidarnosc koos, werd het IKV meer en meer als het paard van Troje gezien.

De kerkelijke autoriteiten in de DDR hadden de overheid nodig en namen afstand van het IKV. Kerkelijke protestgroepen werden met harde hand onderdrukt. Vanaf 1982 ging het in de DDR economisch slechter. Het bestaansrecht van de DDR verhinderde echter dat Honecker structureel kon hervormen. Immers, alleen door zich ideologisch ten opzichte van de BRD

Mient-Jan Faber (Collectie: IMG/KI)

te profileren kon de DDR als staat bestaan.

Het probleem nam na 1985 alleen maar toe met het aantreden van Gorbatsjov. Toen deze de communistische ideologie relativeerde en zelfs protestgroepen uit het Westen toeliet, werkte dat voor de DDR zeer bedreigend. Veelvuldig werd dan ook een beroep gedaan op Von Meijenfeldt en Van Putten om hun gezag te doen gelden en de vredesbeweging in toom te houden.

De apotheose

Oorspronkelijk beoogde de vredesbeweging via eenzijdige ontwapeningsstappen in het Westen een symmetrisch effect, namelijk kernontwapening aan beide zijden van de Muur. Toen het besef bij Faber c.s. doordrong dat niet de wapenwedloop maar de onvrijheid aan gene zijde van de Muur de diepe oorzaak van het probleem was, ontstond een scheuring in de vredesbeweging.

De Graaf waagt zich niet aan een kwantificering, maar men kan veilig aannemen dat het grootste deel van de vredesbeweging zich niet liet weer-

houden door het asymmetrische karakter van de contacten over en weer. De repressie van de Stasi, noch het feit dat de massa's niet konden worden bereikt, waren voor de meeste vredesactivisten aanleiding tot kritiek op het DDR-regime.

Nog een half jaar voordat de Muur zou vallen organiseerde de vredesbeweging een conferentie waar wel de *Friedensrat* werd uitgenodigd, maar waar Faber c.s. werden geweigerd en waar Van Putten zei dat Faber de schuld van de kloof binnen de beweging was. Op die conferentie waren officieel vertegenwoordigd onder meer: het CDJA, de PVDA, de PPR, Vrouwen voor Vrede, en Kerk en Vrede.

Na de euforie rond de val van de Muur kwam de teleurstelling. Onder de vredesactivisten ontstond de roep het socialistische experiment voor te zijn. Weinig besef leek er te zijn voor het diepgewortelde verlangen onder de *Ossis* naar meer democratie en meer welvaart.

Een mooi moment voor Faber deed zich in mei 1990 voor, toen niet Von Meijenfeldt maar Faber de verzamelde generaals van de DDR mocht toespreken. Bij het openen van de Stasiarchieven bleek al gauw hoe het Kraemerhuis, het verzamelpunt van de Nederlandse kerken in Oost-Berlijn, geïnfecteerd was geweest door *Inoffizielle Mitarbeiter*.

Later zouden binnen de vredesbeweging alleen de Nederlands Hervormde Kerk en het IKV zich rekenschap geven van hun rol in de relaties met de DDR. De Gereformeerde Kerken gaven nog in 2003 een bundel uit over hun vredesengagement waarin een lovend portret van Von Meijenfeldt was opgenomen.¹³ Niet vreemd voor een kerk die op de Synode van Dokkum in 1984 de plaatsing van de raketten tot een belijdeniskwestie had gemaakt.

¹² Ibidem, pp. 216-217.

¹³ Hoffenaar e.a., p. 242. Historicus en voormalig EVP-lid Jan de Bas vond dat Von Meijenfeldt 'geen foute man was geweest, hoogstens wat naïef'.

op voorspraak van onder meer Von Meijenfeldt en Bas de Gaay Fortman. Het verzet tegen de plaatsing van kruisraketten was een dogma geworden, dat men niet wilde laten verwatere door ook de onderdrukking aan de kaak te stellen. Van de omvang van die onderdrukking had men geen idee. 'In de DDR konden onwelgevalige burgers in *Nacht und Nebel* verdwijnen', aldus De Graaf.¹⁴

Terugblik op het debat

Met de beslissing van de Nederlandse regering in 1985 eindelijk tot plaatsing van de raketten over te gaan raakte de vredesbeweging over haar hoogtepunt heen. De schade aan de Nederlandse reputatie als bondgenoot was evenwel groot. Al in 1977 had de overgelopen KGB-kapitein Alexei Myankov in *Elsevier* verklaard dat de Sovjet-Unie weinig respect had voor het Nederlandse leger en de Nederlandse defensiebereidheid.

Mijn stelling is dat Nederland zo'n tien jaar lang een demoraliserende factor binnen de NAVO was. Nog steeds wordt door sommigen, onder wie de eerdergenoemde prof. Berkhof, ontkend dat de KGB een directe invloed had op de vredesbeweging. Pogingen van Bolkestein, Heldring en Martin van den Heuvel in de tweede helft van de jaren negentig om over de rol van het vredesactivisme een openbaar debat op gang te brengen, hebben om begrijpelijke redenen gefaald. Te veel vooraanstaande Nederlanders hebben immers klakkeloos of opportunistisch achter de vredesbeweging aan gelopen.

Bart Tromp, die met Max van der Stoel tot de weinige vooraanstaande PvdA-ers behoort die in de bewuste periode een afwijkende mening lieten horen, zei in 2001:

¹⁴ De Graaf, p. 26.

¹⁵ Hoffenaar e.a., p. 190.

¹⁶ De officiële intentie luidde *Wandel durch Annäherung*, het toenaderingsproces tussen Oost en West.

*Iedereen was in een roes. Ik merkte het om me heen: mensen die nog nooit over militaire vraagstukken hadden nagedacht, waren opeens boos (...) Huwelijken liepen op de klippen, mensen sprongen voor de trein uit angst voor de bom.*¹⁵

Het onderzoek van De Graaf

Het is onder meer de verdienste van De Graaf dat zij duidelijk maakt dat de critici van de beweging te weinig oog hebben voor het feit dat Faber c.s. door de Stasi als staatsvijanden werden gezien en bepaald niet aan de leiband van Moskou liepen. Haar voortreffelijke proefschrift doet dus recht aan de destijds niet altijd even goed zichtbare kloof binnen het IKV.

Veel van de kritiek op haar werk, zoals het verwijt dat zij te weinig afstand heeft genomen van de Stasi-bronnen, moet in het licht van de vroegere loyaliteit van de critici worden gezien. Zij heeft zelf desgevraagd toegegeven dat een interview met Jan van Putten niet zou hebben misstaan. Vraag is echter hoe Van Putten zich zou hebben kunnen rehabiliteren. In recente interviews heeft hij niets aangedragen wat zijn *Blindheit durch Annäherung*¹⁶ tot een vals en dictatoriaal regime zou kunnen verklaren.

Mijn eigen kritiek op het onderzoek richt zich meer op het ontbreken van een fundamentele beoordeling van de invloed van de vredesbeweging via de kerken op de Nederlandse politiek. Ook zou ik graag expliciet verklaard hebben zien waarom de Oost-Duitse dissidenten minder kans hadden zich te organiseren dan bijvoorbeeld Solidarnosc en Charta '77. Fundamenteel lijkt mij ook het onvoldoende uitgediepte antwoord op de vraag waarom Mient-Jan Faber pas in 1981 tot de conclusie kwam dat niet de wapenwedloop maar de onvrijheid aan gene zijde van de Muur de werkelijke oorzaak van de Oost-Westtegenstelling lag. Wie minder is geïnteresseerd in wat de kerken in die roerige jaren be-

woog maar wel een goed algemeen overzicht wil hebben van een voor het Nederlandse veiligheidsbeleid roerige periode, raad ik de bundel *Confrontatie en Ontspanning* van harte aan.

Conclusie

Achteraf bezien zijn honderdduizenden mensen de straat opgegaan voor het najagen van een hersenschim. Het was de constellatie van enerzijds de in die kringen gehate Reagan (die overigens als een heel behoorlijke president de geschiedenis in gaat) en anderzijds van de bejubelde Gorbatsjov (die een imperium te gronde heeft gericht), waardoor een nieuw tijdperk kon aanbreken.

De vredesbeweging is op zijn best contraproductief geweest voor het tot staan brengen van de wapenwedloop. Moreel verwerpelijk is dat dissidenten als Von Meijenfeldt en Stelling zich blind toonden voor het lot van echte dissidenten als Andrei Sacharov en Sergei Kovalev.

Moet de conclusie van deze bespreking zijn dat officieren zich beter niet met politiek kunnen inlaten? Zo ver wil ik niet gaan, maar naar mijn mening geldt voor hen een zekere terughoudendheid in het volgen, laat staan het leiden van massabewegingen. Niet alles wat de rechtsstaat toestaat, leent zich voor toepassing.

Gisteren waren massabewegingen op de linkerflank van de politiek actief, vandaag de dag doen zich massabewegingen voor op de rechterflank. Sommige officieren zullen zich daartoe aangetrokken voelen.

Laten zij zich realiseren wat er met de reputatie van Von Meijenfeldt is gebeurd. Of – verder terug in de geschiedenis – hoe het officieren is vergaan die lid van de NSB waren. Daarmee zij niet gezegd dat de lijn tussen fout en goed altijd heel scherp is te trekken, wel dat dienaren van de staat een zekere distantie tot massabewegingen past. ■